

ARCHEOLOGICKÝ VÝZKUM NA SLOVANECH V ROCE 1976

Zdeněk Dragoun

V souvislosti s chystanými úpravami klášterního kostela na Slovanech byl v něm v roce 1976 proveden archeologický výzkum, který navazoval na sondáže z let 1966 až 1967 (Ječný-Píša 1969). Výzkum měl odpovědět na otázku umístění kostela sv. Kosmy a Damiána a řešit některé problémy spojené se stavbou karlovského kostela.

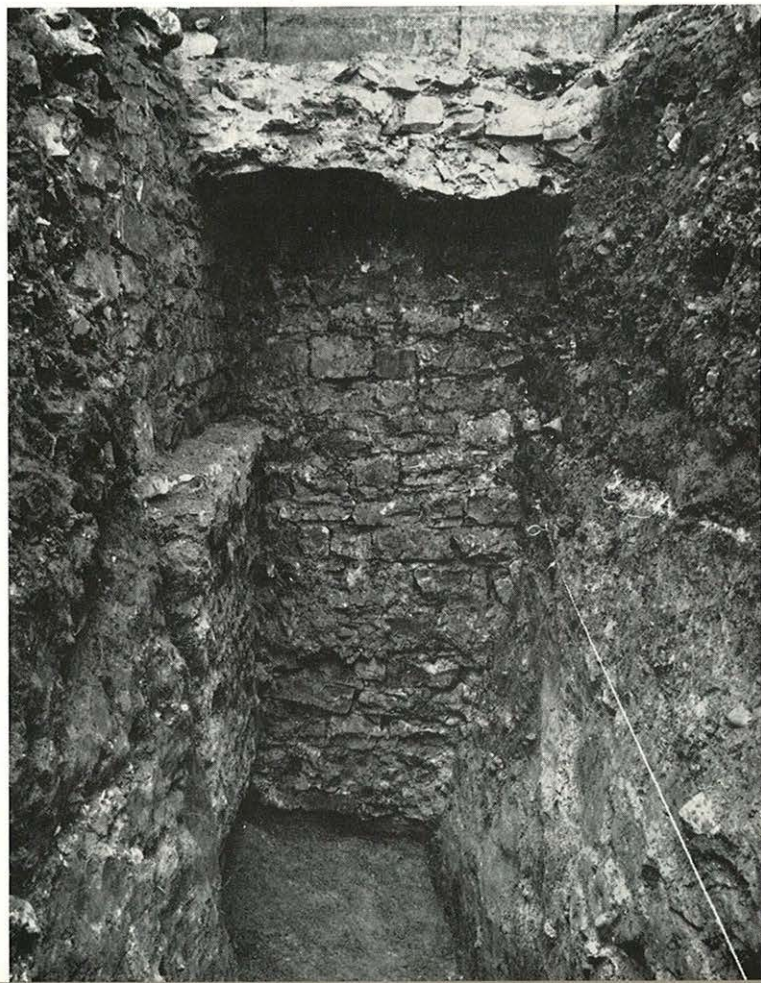
Uvnitř vlastního gotického trojlodí byly situovány dvě sondy. Sonda 1/76 o rozměrech 6×2 m v ose hlavní lodi ve východní části kostela zachytila asi 10 cm pod dnešní podlahou zbytky maltového lože pravděpodobně gotické dlažby a pod ní 110 až 190 cm silnou vrstvu kamenitých navážek, v níž byly uloženy dva pohřby v dřevěných rakvích a do níž byla těsně pod podlahou mělce založena zídka neznámého účelu o rozměrech 200×100 cm, vyzděná na výšku jen třemi řadami lomových opukových kamenů. Pod kamenitými navážkami bylo odkryto složité souvrství, podle keramiky datovatelné do 12.–13. století, obsahující i rozměrné bloky přemístěného podloží. Nejvyšší bod zmíněného souvrství blíže východnímu konci sondy byl ve výšce 206,79 m n. m. Odtud se terén svažoval k západu na kótu 206,03 m a k východu na kótu 206,31 m. Geologické podloží tvořené zvětralou břidlicovou skálou bylo dosaženo v rozmezí nadmořských výšek 205,30–205,00 m n. m. V západním konci sondy 1/76 byla zachycena část nerekonstruovatelného objektu mělce zahloubeného do břidlicového podloží a obsahujícího keramiku z přelomu 12. a 13. století.

Sonda 2/76 umístěná v západní části hlavní a severní boční lodi kolmo na severní obvodovou zeď kostela o rozměrech asi 10×2 m konstatovala obdobnou stratigrafickou situaci. Navážky mocné zde 230–240 cm byly porušeny v severní boční lodi několika zásahy – cihlovým kanálem teplovzdušného vytápění, základy pravděpodobně barokního oltáře a celkem deseti hroby, z nichž většinou zůstalo zachováno zetlelé dřevo rakví, zatímco kosti zpráskovatěly. Navážky vyplňovaly i zhruba 200 cm širokou a 130 cm hlubokou rýhu dosahující úrovně podložní zvětralé břidly a probíhající shodně s řadou pilířů, oddělujících severní boční loď od lodi hlavní. Pod navážkami bylo zachyceno 110–180 cm vysoké souvrství s keramikou 12.–13. století, nasedající na podložní břidlu na kótách 204,63–204,03 m, přičemž její hlubší úroveň probíhala pod severní obvodovou zdí kostela. Základy severní obvodové zdi zřetelně porušovaly pouze rané středověké souvrství a zahlubovaly se do břidly až na úroveň 203,87 m n. m.

Terénní situace v třetí sondě o rozměrech 6×2 m, umístěné zhruba v prodloužení sondy 2/76 vně kostela, byla rovněž obdobná. Pod 200–240 cm navážek, do nichž byly

zahlobeny čtyři kostrové hroby, následovalo 80–180 cm mocné souvrství s keramikou 12.–13. století. Zajímavým nálezem z vrstvy č. 28, jež představuje mladší horizont raně středověkého osídlení s pravděpodobnou příměsí starších keramických zlomků, jsou fragmenty několika prejzů z jemně plaveného materiálu. Zvětralá podložní břidlice byla zachycena v rozmezí kót 204,72–203,33 m a její nejhlubší úroveň probíhala přímo pod severní obvodovou zdí kostela, jejíž základová spára v některých místech podloží vůbec nedosahuje. Shodně se zjištěními ze sondy 2/76 byl zachycen základový vkop zdiva, porušující souvrství 12. a 13. století a překrytý mladšími navážkami. Těto skutečnosti odpovídá i trojí způsob zdění severní zdi kostela – spodní partie zděná do základového výkopu se vyznačuje maltou vyhřezlou ze spár, horní partie základů dodatečně zakrytá navážkami je hrubě lícovaná a teprve nadzemní část zdiva vykazuje pečlivou stavební úpravu. Sonda 3/76 odkryla rovněž základové zdivo opěrného pilíře, jež bylo založeno mělčeji a přizděno bez provázání k základům severní obvodové zdi. Spodní rozšířená část základů opěráku vyčnívá 60 cm nad úroveň raně středověkého terénu,

Vnější líc základů severní obvodové zdi kostela a západní líc základů opěrného pilíře (snímek Z. Helfert)

dosahuje k vrstvě opukových odštěpků, vzniklé v souvislosti se stavbou obvodové zdi a je překrytá navážkami.

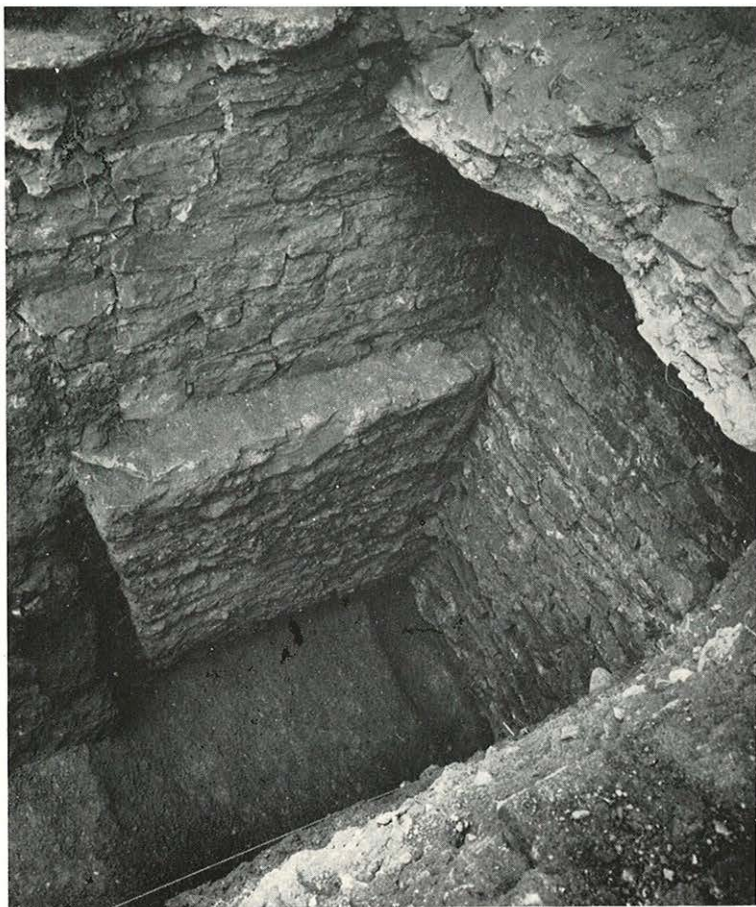
Závěry plynoucí z archeologického výzkumu v roce 1976 lze shrnout takto:

1. Na místě Karlovy lokace kláštera Na Slovanech fungovala ve 12. a 13. století osada příslušná ke kostelu sv. Kosmy a Damiána, doloženému písemnými prameny k roku 1178 (Friedrich 1904–1907, č. 287, s. 252). Vzhledem k rozsahu sond a pravděpodobně k rozsáhlé erozní činnosti na svahu k Vltavě (jako výsledek erozní činnosti předcházející osídlení zkoumaného místa je možno asi označit i depresi v podloží břídlíci pod severní obvodovou zdí kostela) nelze její podobu zatím detailně určit. Samotná osada v místech výzkumu však přestala fungovat ještě ve 13. století, neboť ji nedokládá žádný keramický materiál z první poloviny 14. století.

2. K otázce umístění kostela sv. Kosmy a Damiána nepřinesl výzkum pozitivních odpovědí. Jediným nepřímým náznakem existence starší honosnější stavby v blízkém okolí by mohl být nález keramických prejzů. Protože nebyly nalezeny žádné hroby předcházející stavbu gotického kostela (všechny roku 1976 nalezené pohřby jsou zahloubeny pouze do navážek vzniklých při stavbě karlovského trojlodí), lze s největší pravděpodobností plochu vlastního kostela jako možné místo staršího sakrálního objektu vyloučit.

3. Výzkum roku 1976 přinesl řadu dalších poznatků o průběhu gotické stavby. V sondě 2/76 zachycenou rýhu vyplněnou navážkami je možno interpretovat jako výkop pro nerealizovanou souvislou základovou zeď pilířů mezilodní arkády mezi hlavní a severní boční lodí ve shodě se zjištěními z minulých sezón (Ječný-Píša 1969, s. 154). Zachycená základová část opěrného pilíře v sondě 3/76 nebyla provázena s obvodovou zdí stejně jako opěráky vně východního závěru kostela (Ječný-Píša 1969, s. 148). Vzhledem k tomuto faktu i ke zjištění, že spodní odstupňovaná základová část opěráku převyšuje raně středověkou úroveň a dosahuje až k vrstvě vzniklé během stavby obvodové zdi, lze opěrné pilíře považovat za mladší než vlastní obvodové zdivo. Jelikož zmíněná odstupňovaná část je překryta vyrovnávacími navážkami kostelního okrsku, muselo k přizdění dojít ještě před definitivní úpravou podlahy kostela a terénu v jeho okolí.

Gotická stavba klášterního kostela proběhla na terénu svažujícím se k západu jako velkorysá akce počítající od počátku s vyrovnáním terénu uvnitř i vně kostela. V sondě 1/76 zachycený menší pokles i směrem k východu napovídá, že ke zdění základového zdiva nad tehdejší úroveň došlo i u východního závěru kostela, což rovněž odpovídá zjištěním z předchozího výzkumu (Ječný-Píša 1969, s. 152). Přes zachycené stavební změny a doplňky je možno stavbu gotického trojlodí označit za kontinuální stavební akci s vertikálně (hrubě lícované a rovnané zdivo pod řádkovanými hrubě opracovanými opukovými kameny) i horizontálně (půlkruhovitě uzavřený chór kostela pod uzavřením polygonálním) odlišným způsobem vyzdění základových partií. Zato interpretace odpovídá závěrům K. Reichertové (Reichertová 1963), V. Mencla (Ječný-Píša 1969, s. 148) i první ze tří hypotéz autorů výzkumu z let 1966–67 (Ječný-Píša 1969, s. 152), jež je však v další publikaci (Píša 1975, s. 76–77) již opuštěna.

Styk odstupněných základů opěrného pilíře se základy severní obvodové zdi (snímek Z. Helfert)

Nezodpověděna zůstává otázka umístění kostela sv. Kosmy a Damiána. Písemné zprávy přinášejí většinou jen povšechné označení místa lokace (Friedrich 1904–1907, č. 287, s. 252; Rynešová-Spěváček 1963, č. 257, s. 135 n; č. 484, s. 246; J. Emler 1884, s. 516). Zdánlivě přesnější umístění u kronikáře Františka Pražského „habacula sua inter Sderaz et Wysegrad iuxta ecclesiam sanctorum martirum Cosme et Damiani locaverunt“ (Emler 1884, s. 448) nám v rámci areálu příliš nepomůže a formulaci listiny arcibiskupa Arnošta z Pardubic „...locum, qui alias in honorem beatorum Cozme et Damiani martirum fuerat consecratus, ubi monasterium... fieri optabat“ (Tadra 1880, s. 176) je třeba pravděpodobně chápat v obecnějším smyslu. Další údaje, používané u badatelů jako nejpresnější zřejmě díky přehnané konkretizaci (Poche-Krofta 1956, s. 14; Ječný-Píša 1969, s. 134), přináší další listina Arnošta z Pardubic. Ve znění „...monasterium... in loco, ubi prius sanctorum Cozme et Damiani martirum erat parochia...“ je možno výraz „parochia“ chápat jako „farnost“ nebo „fara“. Zajímavějším faktem je použití minulého času ve formulaci „kde dříve byla farnost (fara) svatých mučedníků Kosmy a Damiána“, zvláště s ohledem na výsledky archeologického výzkumu, který nepřinesl doklady osídlení pro první polovinu 14. století.

Z uvažovaných poloh je třeba vyloučit plochu gotického kostela na základě archeologického výzkumu i na základě logické úvahy, že po dobu stavby klášterního kostela musel zřejmě kostel sv. Kosmy a Damiána sloužit potřebám slovanských mnichů (Poche-Krofta 1956, s. 19). V severním okolí klášterního kostela nebyly nalezeny zbytky starší zástavby; záchranné akce Květy Reichertové (Reichertová 1967) a Václava Humla (Huml 1971, s. 226) zachycují jen objekty pozdně středověké a novověké. Negativní byly i čtyři zjišťovací sondy z roku 1977 na horní terase jižní klášterní zahrady. Za daného stavu je nutno uvažovat o stojícím kostele sv. Kosmy a Damiána, jež má na mysli V. V. Tomek (Tomek 1892, s. 26) ve své formulaci „na vrchu při nynějším klášteře Emauzském, v jehož dvoře vedle hlavního kostela posud se nachází“, přičemž umístění „v jeho dvoře“ je třeba chápat jako uvnitř ohrazeného areálu kláštera. Na starých vyobrazeních (J. Kozel a M. Peterle 1562; J. Sadeler 1606) je zachycen kostel sv. Kosmy a Damiána na stejném místě před jeho barokní přestavbou z let 1657–1659 (Ekert 1884, s. 216). Toto umístění podporuje nález raně středověkého hrobu s pěti esovitými záušnicemi v jeho blízkosti (Borkovský 1951), bohužel zcela přesně nelokalizovaný. Proti situování románského kostela do těchto míst lze uvést absenci starších hrobů v sondě 3/76, vzdálené od východního závěru kostela sv. Kosmy a Damiána, tedy místa obvykle nejhustšího pohřbívání, necelých 20 m. Také poloha v rámci klášterního areálu má zřetelně periferní charakter (Píša 1975, s. 78). Dalším potencionálním místem hledaného kostela by mohl být prostor rajského dvora a gotické klášterní kvadratury, jež do sebe snad pojímá zbytky starší zástavby (Ječný-Píša 1969, s. 142), čemuž nasvědčuje i vzhled klášterních budov na tzv. Vratislavském dřevorytu z roku 1562.

Jasno v otázce lokalizace kostela sv. Kosmy a Damiána může přinést případný archeologický výzkum v prostorách vlastní klášterní kvadratury s rajským dvorem a v prostorách západního dvora kláštera a stavebně historický a archeologický výzkum barokního kostelíka sv. Kosmy a Damiána.

Prameny

- Emler, J., *Fontes rerum bohemicarum* IV, Praha 1884. *Chronicon Francisci Pragensis*, s. 347–456. *Chronicon Benesii de Weitmil*, s. 459–548.
 Friedrich, G., *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* I., Praha 1904–1907.
 Rynešová, B.-Spěváček, J., *Regesta Bohemiae et Moraviae* V, Praha 1963.
 Tadra, F., *Cancellaria Arnesti*, Vídeň, 1880.

Literatura

- Borkovský, I., Nálezová zpráva č. 5137/51, archiv AÚ ČSAV Praha, 1951.
 Ekert, F., Posvátná místa královského hlavního města Prahy II, Praha 1884.
 Huml, V., Nález renesanční keramiky v Praze „Na Slovanech“, AR XXIII, Praha 1971, s. 222–226.
 Ječný, H.-Píša, V., Slovanský benediktinský klášter v Praze, Monumentorum tutela 4, Bratislava 1969, s. 127–161.
 Píša, V., Kostel sv. Kosmy a Damiána v klášteře Na Slovanech v Praze, in: *Z tradic slovanské kultury v Čechách*, Praha 1975, s. 73–84.
 Reichertová, K., Nálezová zpráva č. 1393/63, archiv AÚ ČSAV Praha 1963.
 Reichertová, K., Nálezová zpráva č. 1268/67, archiv AÚ ČSAV Praha 1967.
 Tomek, V. V., *Dějepis města Prahy* I, 2. vydání, Praha 1892.